

Μνήμων

Τόμ. 32 (2012)

Christian Promitzer, Sevasti Trubeta, Marius Turda (επιμ.), *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, CEU PRESS, Βουδαπέστη – Νέα Υόρκη 2011

ΜΑΝΟΛΗΣ ΤΖΑΝΑΚΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.653](https://doi.org/10.12681/mnimon.653)

Βιβλιογραφική αναφορά:

TZANAKHIS M. (2012). Christian Promitzer, Sevasti Trubeta, Marius Turda (επιμ.), *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, CEU PRESS, Βουδαπέστη – Νέα Υόρκη 2011. *Μνήμων*, 32, 281–286.

<https://doi.org/10.12681/mnimon.653>

Η Weiss μας δίνει μια υποδειγματική μελέτη του πώς ο μεσογειακός χώρος, με κατεξοχήν παραδείγματα τη δουλεία και τη θρησκευτική μεταστροφή, τροφοδοτεί τη γαλλική ιστορία. Η συγγραφέας φροντίζει να εγγράψει την εργασία της στο νέο μεσογειακό παράδειγμα μιλώντας για υβριδικότητα, ρευστότητα και διαπερατότητα των ορίων που υπονομεύουν το αφήγημα της χριστιανοϊσλαμικής αντιπαλότητας (σ. 25), παρότι αυτές οι έννοιες δεν προβληματοποιούνται και, κυρίως, δεν υποστηρίζονται από την ανάλυσή της. Από μια ευρύτερη οπτική, η υπαγωγή της γαλλικής περίπτωσης στο μεσογειακό παράδειγμα των ανταλλαγών και των αλληλοεπικαλύψεων δείχνει αμήχανη, παρότι στο επίπεδο της τρέχουσας ιστορικής έρευνας η Γαλλία εμφανίζει μια ιδιαίτερη δυναμική στο επίπεδο των ερευνητικών δομών και της βιβλιογραφικής παραγωγής πάνω στη μεσογειακή ιστορία. Ίσως θα πρέπει να ξαναδούμε τα λόγια του Michael Herzfeld για τη θέση της Γαλλίας στη μεσογειακή εθνογραφική παραγωγή, αυτή τη φορά μεταφερμένα στον ιστορικό λόγο περί Μεσογείου: «ανήκοντας σε μια διαφορετική κατηγορία χωρών [...] σε αντίθεση με την Πορτογαλία, την Ισπανία, την Ελλάδα και ενίοτε την Ιταλία [η Γαλλία] δεν τροφοδοτεί τη Β. Αμερική με

“έθνικ” κουζίνα, αλλά αντίθετα αποτελεί την εγκυρότερη πηγή *haute cousine*».⁶

Οι δύο μελέτες που παρουσιάστηκαν εδώ, ενδεικτικά παραδείγματα του ανανεωμένου ενδιαφέροντος για τη μεσογειακή ιστορία, αναμετρώνται με διαφορετικές ιστοριογραφικές παραδόσεις και απαιτητικό πραγματολογικό υλικό αναδεικνύοντας παραμελημένες πτυχές του παρελθόντος και συγκροτώντας αφηγήσεις που απαιτούν την υπέρβαση των περιχαρακώσεων: βενετο-οθωμανικές διασταυρώσεις με φόντο την «απρόβλεπτη» δραστηριότητα ανθρώπων εκατέρωθεν και αλληλοτροφοδότηση μεταξύ γαλλικής κρατικής συγκρότησης και ισλαμικής δυναμικής στη Β. Αφρική διαμεσολαβούμενης από εξωμεσογειακά συμφραζόμενα. Οι ενδοισμοί και οι ενστάσεις που διατυπώθηκαν σε αυτή την παρουσίαση, απορρέουν κυρίως από τα προτάγματα, τις προγραμματικές ορίζουσες και την ανάγκη προβληματοποίησης και, εν τέλει, τις πολιτικές της ιστορικής γραφής που διέπουν τη νέα μεσογειακή ιστοριογραφία.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΛΑΚΩΤΟΣ

6. Herzfeld, «Practical Mediterraneanism», *ό.π.*, σ. 60.

Christian Promitzer, Sevasti Trubeta, Marius Turda (επιμ.), *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, CEU PRESS, Βουδαπέστη – Νέα Υόρκη 2011, 440 σ.

Πρόκειται για ένα συλλογικό τόμο, ο οποίος περιλαμβάνει πολύ ενδιαφέρουσες μελέτες, σχετικές με θέματα δημόσιας υγείας, υγιεινής και ευγονικής στη νοτιοανατολική Ευρώπη μέχρι το 1945, και συγκεκριμένα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τη Βουλγαρία, την Κροατία, την Ελλάδα και τη Ρουμανία. Κύριο μέλημα του συλλογικού αυτού έργου είναι να εξετάσει τη διαδικασία «μετάγγισης» των ιατρικών ιδεών μέσω των τοπικών και εθνικών επαγγελματιών

δικτύων και των διεθνών οργανισμών στην ευρωπαϊκή περιφέρεια, κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και του πρώτου μισού του 20ού. Είναι ο δεύτερος τόμος στην ίδια σειρά, η οποία έχει τον τίτλο «Μελέτες στην Ιστορία της Ιατρικής».

Οι συγγραφείς υιοθετούν στις επιμέρους μελέτες περίπτωσης ένα κατά βάση κοινό εννοιολογικό πλαίσιο, μια σχετικά ενιαία θεωρητική προοπτική, προκειμένου να εξετάσουν τη διαδικασία μεταφοράς

των ιατρικών ιδεών μέσω των τοπικών, εθνικών και διεθνών οργανισμών από το κέντρο στην ευρωπαϊκή περιφέρεια. Η διαδικασία αυτή ενίοτε είναι αμφίδρομη, κάποτε αντιφατική, κινείται, ωστόσο, σε ένα κοινό ιδεολογικό έδαφος, αυτό της ευγονικής και της υγιεινής, εν ολίγοις της δημόσιας υγείας.

Οι ευγονιστές και οι υγιεινιστές πρότειναν μέτρα που προϋπέθεταν τον κρατικό παρεμβατισμό, προκειμένου να εντοπιστούν οι επικίνδυνες ομάδες, φορείς κοινωνικής παθολογίας, εκφάνσεις ατελών φυσικών επιλογών. Οι ευγονιστές, ιδιαίτερα, διατείνονται ότι ενεργούν για την υπεράσπιση ή και την προαγωγή του κοινωνικού συνόλου (φυλή, έθνος, κοινωνία, ανθρωπότητα). Οι προτάσεις που αναπτύσσουν αφορούν στη διαχείριση των κοινωνικών εντάσεων, των ποικίλων εκφάνσεων του κοινωνικού ζητήματος, οι οποίες ανακύπτουν την εποχή κατά την οποία εμφανίζεται η δημόσια υγεία ως κεντρική συνιστώσα των κρατικών πολιτικών. Ως αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη αυτών των πολιτικών, για την επιτυχία τους, θεωρήθηκε η συνεργασία ιατρικής, κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Το κράτος και οι θεσμοί του καλούνταν να διαδραματίσουν κεντρικό ρόλο.

Στην εκτενή «Εισαγωγή» οι επιμελητές αναπτύσσουν το σκεπτικό του τόμου. Οι διαδικασίες θεσμοθέτησης της δημόσιας υγείας συνοδεύτηκαν από το μέλημα να εκπαιδευτεί ο πληθυσμός στις αξίες και τις αρχές της σύγχρονης υγιεινής και της ευγονικής. Αναδεικνύονται τα «απορώδη σύνορα» μεταξύ φροντίδας, κοινωνικής ιατρικής και επιτήρησης. Ειδικότερα κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου η αντινομία αυτή είναι προφανέστερη και καταδεικνύεται από τα οράματα των ευγονιστών για ένα υγιές έθνος. Προκειμένου να καταδειχτεί αυτός ο διττός και αμφίσημος λόγος περί υγείας του έθνους και της κοινωνίας, νοούμενης ως δύναμει ενιαίας συλλογικότητας, η οποία επιπλέον αναπαρίσταται ως οργανισμός, ο συλλογικός τόμος διακρίνεται σε δύο κύριες ενότητες: Η πρώ-

τη αφορά στην υγιεινή και τις πολιτικές υγείας, και η δεύτερη περιλαμβάνει κυρίως μελέτες για τον ευγονικό έλεγχο της ανθρώπινης αναπαραγωγής.

Των δύο αυτών ενότητων προηγείται το κείμενο του Paul Weindling («Racial Expertise and German Eugenic Strategies for South eastern Europe», σ. 27-54), όπου εξετάζεται το κεντρικό ζήτημα της γερμανικής ευγονικής, η οποία αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τις αντίστοιχες εφαρμογές στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Ο Weindling δίνει έμφαση στα επαγγελματικά δίκτυα και τις συστηματικές επιστημονικές ανταλλαγές που αναπτύσσονται μεταξύ εμπειρογνομόνων από τη Γερμανία και τη νοτιοανατολική Ευρώπη. Ειδικότερα, στην εργασία αυτή εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η πολυεθνική Αυτοκρατορία των Αψβούργων και οι Νοτιοευρωπαίοι γείτονές της συνεισέφεραν στη θεμελίωση της γερμανικής φυλετικής υγιεινής, και πώς η τελευταία επιστρέφει ριζοσπαστικοποιημένη στο προαναφερθέν γεωγραφικό πλαίσιο, επηρεάζοντας καθοριστικά τις πολιτικές δημόσιας υγείας.

Το πρώτο κείμενο της ενότητας που εστιάζει στην υγιεινή και τις πολιτικές υγείας, είναι αυτό της Brigitte Fuchs («Orientalizing Disease. Austro-Hungarian Policies of 'Race', Gender and Hygiene in Bosnia and Herzegovina, 1874-1914»), σ. 57-85), η οποία θέτει το ζήτημα ενός ιδιάζοντος («ιατρικού βαλκανισμού»), κατ'αντιστοιχία με την κλασική έννοια του «οριενταλισμού», εξετάζοντας τις πολιτικές υγιεινής και δημόσιας υγείας στην περίπτωση των μουσουλμανικών πληθυσμών στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Η Fuchs επιχειρεί μια ανάλυση των σχέσεων των δύο φύλων υπό την οπτική της κοινωνικής ιστορίας της ιατρικής, εξετάζοντας το βαθμό στον οποίο ο πληθυσμός της Βοσνίας, και ιδίως το μουσουλμανικό στοιχείο, θεωρήθηκε από τους αρμόδιους της περιόδου των Αψβούργων ως «νευρασθενικός», («εφυλισμένος») και επιρρεπής στη σύφιλη.

Ο Christian Promitzer, ένας εκ των

τριών επιμελητών του συλλογικού τόμου, στην εργασία που ακολουθεί («Typhus, Turks, and Roma: Hygiene and Ethnic Difference in Bulgaria, 1912-1944»), σ. 87-125), εξετάζει τις συνθήκες οι οποίες οδήγησαν στη θεώρηση των Τούρκων, των Ρομά και των Πομάκων ως ανεπιθύμητων εθνοτικών στοιχείων στη Βουλγαρία. Υποθετώντας και αυτός το ερμηνευτικό πρίσμα του «ιατρικού οριενταλισμού», επιχειρεί να ερμηνεύσει τις διαδικασίες εκείνες, βάσει των οποίων ο τύφος κατανοείται ως ασθένεια που θεωρείται ότι ενδημεί στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, ιδιαίτερα την περίοδο του μεσοπολέμου. Εξετάζοντας διαφορετικές περιπτώσεις αναδεικνύει την πολυπλοκότητα του τρόπου με τον οποίο συσχετίζονται οι πρακτικές της διάγνωσης, των αντιλήψεων του πληθυσμού και της εγκαθίδρυσης συστημάτων δημόσιας υγείας στις χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης στις αρχές του 20ού αιώνα. Καταγράφονται οι διαφορετικές, και εν πολλοίς αντιφατικές, στρατηγικές εκ μέρους των επαγγελματιών ομάδων των διεθνών οργανισμών και άλλων φορέων που εμπλέκονται στον έλεγχο των επιδημιών.

Η Κατερίνα Γαρθία ασχολείται στο επόμενο κεφάλαιο («Health Policy and Private Care: Malaria Sanitization in Early Twentieth Century Greece»), σ. 127-142) με τα θέματα που εγείρει η θεραπεία της ελονοσίας στην Ελλάδα στις αρχές του 20ού αιώνα. Όπως υποστηρίζει, οι διεθνείς οργανισμοί δημόσιας υγείας διαδραμάτισαν μεσολαβητικό ρόλο μεταξύ του κράτους και των επαγγελματιών ιατρών, στο βαθμό που δεν κατέστη δυνατή μια συγκροτημένη κρατική παρέμβαση ενάντια στην ελονοσία, μέχρι τη μεταρρύθμιση του ελληνικού συστήματος υγείας το 1930 βάσει των φιλελεύθερων αστικών προτύπων της εποχής.

Η Kristina Popova εξετάζει στην έρευνά της («Combating Infant Mortality in Bulgaria: Welfare Activities, National Propaganda, and the Establishment of Pe-

diatrics, 1900-1940»), σ. 143-163) το πώς οι προσπάθειες εκ μέρους των ιατρών για τη μείωση της βρεφικής θνησιμότητας στη Βουλγαρία εμπνεύστηκαν από παραδείγματα χωρών της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης. Αναδεικνύει τον τρόπο λειτουργίας των περιφερειακών και εθνικών δικτύων, τα οποία κατέληξαν σε συγκροτημένες πρωτοβουλίες κυρίως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η Λήδα Παπαστεφανάκη εστιάζει στο κείμενό της («Politics, Modernization and Public Health in Greece: The Case of Occupational Health, 1900-1940»), σ. 165-191) στις διαδικασίες που καθιστούν την υγεία των μελών της αναπτυσσόμενης αριθμητικά εργατικής τάξης των αστικών κέντρων στις αρχές του 20ού αιώνα στην Ελλάδα ως αντικείμενο μέριμνας των επαγγελματιών ιατρών και ως πεδίο παρέμβασης των δημόσιων πολιτικών υγείας. Το ενδιαφέρον αυτό οδηγεί στην ανάπτυξη μιας «ιατρικής της εργασίας», η οποία παρεμβαίνει ρυθμιστικά κυρίως στη βιομηχανία, προσδιορίζοντας επιμέρους πεδία ιατρικού προβληματισμού και επηρεάζοντας τις αντίστοιχες ασφαλιστικές πολιτικές.

Ο Željko Dugac στην εργασία του («‘Like Yeast in Fermentation’: Public Health in Interwar Yugoslavia»), σ. 193-232) εξετάζει την ανάπτυξη του συστήματος δημόσιας υγείας στη Γιουγκοσλαβία κατά την περίοδο κυρίως της δεκαετίας του 1920. Επικεντρώνεται στην επιρροή που διαδραμάτισε η εμβληματική φιγούρα του Κροάτη ιατρού Andrija Štampar στη θεσμοθέτηση ευρείας κλίμακας προγραμμάτων προληπτικής και κοινωνικής ιατρικής στο βασίλειο των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων. Όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, η επαγγελματική σταδιοδρομία του Štampar χρησιμεύει ως παράδειγμα, προκειμένου να μελετηθεί η επιτυχία της «γιουγκοσλαβικής ιδέας» στον τομέα της δημόσιας υγείας στην περίοδο του μεσοπολέμου.

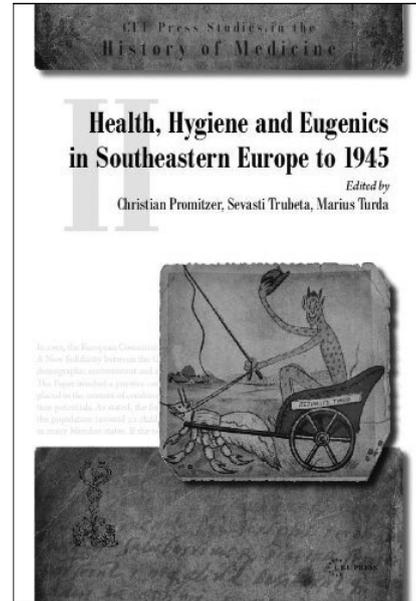
Το πρώτο κείμενο της ενότητας που είναι αφιερωμένη σε διάφορες όψεις της ευ-

γονικής, είναι αυτό της Gergana Mircheva («**Marital Health and Eugenics in Bulgaria, 1878-1940**»), σ. 235-269), το οποίο εξετάζει το θέμα της «συζυγικής υγιεινής» και ευρύτερα της ευγονικής στη Βουλγαρία από τα τέλη του 19ου αιώνα έως την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Σκιαγραφεί τις κατευθυντήριες γραμμές και τα βασικά κανονιστικά κείμενα που αφορούν στην ασθένεια και που αποτέλεσαν τη νομική βάση για τον έλεγχο του γάμου αλλά και των διαζυγίων, όσον αφορά τόσο στο εκκλησιαστικό δίκαιο όσο και στις εκκλησιαστικές πρακτικές. Αυτό το σύμπλεγμα κανόνων υιοθετήθηκε, όπως υποστηρίζει η συγγραφέας, σε μεταγενέστερο χρόνο, από διάφορες εκφάνσεις της σχετικής με την υγεία νομοθεσίας στη Βουλγαρία.

Η Σεβαστή Τρουμπέτα, εκ των επιμελητών του συλλογικού τόμου, επίκουρη καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, εξετάζει στο κείμενό της («**Eugenic Birth Control and Prenuptial Health Certification in Interwar Greece**»), σ. 271-298) τον τρόπο με τον οποίο η διεθνής ρητορική περί «υπερπληθυσμού» και περί απειλητικών «κοινωνικών ασθενειών» γίνεται κατανοητή και εντάσσεται στον δημόσιο διάλογο στην Ελλάδα. Σε αυτή τη μεταφύτευση των προβληματισμών περί της ευγονικής και στις σχετικές διαμάχες εμπλέκονται επιμέρους κοινωνικές δυνάμεις, ενίοτε αντίπαλες, όπως ομάδες ιατρών, φεμινιστικοί κύκλοι, η Ορθόδοξη Εκκλησία, ορισμένοι πολιτικοί, ακόμη και το νομοθετικό σώμα.

Στην Ελλάδα είναι αφιερωμένο και το επόμενο κεφάλαιο, το οποίο είναι γραμμένο από τη Βασιλική Θεοδώρου και τη Δέσποινα Καρακατσάνη («**Eugenics and 'Puericulture': Medical Attempts to Improve the 'Biological Capital' in Interwar Greece**»), σ. 299-323). Όπως υποστηρίζουν οι συγγραφείς, σε αντίθεση με τη Βουλγαρία, οι ιδέες περί ευγονικής στην Ελλάδα διακινήθηκαν κυρίως (αν και όχι αποκλειστικά) από φιλελεύθερους διανοούμενους και πολιτικούς. Η εργασία τους

εστιάζεται στην κοινωνική μέριμνα για τα παιδιά και την παιδιατρική και, όπως καταδεικνύεται από την ανάλυση, η γαλλική σχολή ήταν αυτή που επηρέασε πρωτίστως το εν λόγω πεδίο, με προσανατολισμό κυρίως «θετικής-παραγωγικής» παρά «αρνητικής» ευγονικής.

Αντίθετα, το επόμενο κεφάλαιο, γραμμένο από το Marius Turda («**Controlling the National Body: Ideas of Racial Purification in Interwar Romania, 1918-1944**»), σ. 325-350), τον τρίτο συν-επιμελητή του συλλογικού αυτού έργου, είναι αφιερωμένο σε πολύ πιο ριζοσπαστικές εκδοχές βιολογικής μηχανικής, οι οποίες παίρνουν τη μορφή της «αρνητικής ευγονικής», και δη προγράμματα βελτίωσης της υγείας του πληθυσμού, που βασίζονται στον περιορισμό, τον αποκλεισμό, εν ολίγοις στην «καταπολέμηση» διάφορων μορφών «εκφυλισμού» κατά την περίοδο του μεσοπολέμου στη Ρουμανία. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο έλεγχος του «εθνικού σώματος» την περίοδο του μεσοπολέμου θεωρήθηκε από πολλούς κύκλους διανοουμένων και πολιτικών ως ιδανικό και ταυτόχρονα ως

ο πιο αποτελεσματικός μηχανισμός στην προσπάθειά τους να συμβάλουν στη δημιουργία ενός έθνους αποκαθαρμένου από εκφυλισμένα άτομα και μειονότητες.

Ο Tudor Georgescu αναφέρεται σε παραπλήσιες περιπτώσεις ριζοσπαστικών ευγονικών εφαρμογών με ευθείες αναφορές σε φασιστικά ιδεολογήματα («*The Eugenic Fortress: Alfred Csallner and the Saxon Eugenic Discourse in Interwar Romania*»), σ. 351-384). Εστιάζει το ενδιαφέρον του στις σχέσεις μεταξύ φασιστικής ιδεολογίας και θρησκείας, και διερευνά τις ιδεολογικές διασυνδέσεις μεταξύ της γερμανικής Εκκλησίας στη σαξονική Τρανσυλβανία, του φασιστικού πειράματος της «αυτοβοήθειας» ή του «κινήματος για την ανανέωση» και του συνολικότερου προτάγματος για εθνική αναγέννηση.

Ο Rory Yeomans στη μελέτη του («*Fighting the White Plague: Demography and Abortion in the Independent State of Croatia*»), σ. 385-426) συζητά την επιρροή των ευγονικών ιδεωδών στο ανεξάρτητο κράτος της Κροατίας (1941-1945) σε σχέση με τη νομοθεσία κατά των αμβλώσεων και άλλες παρεμβάσεις. Ισχυρίζεται ότι, αν και οι πολιτικές αρνητικές ευγονικές απορριφθηκαν από το καθεστώς, άλλες μορφές ευγονικής εφαρμόστηκαν, σε συμφωνία με την Καθολική Εκκλησία, ενάντια στην ξενική διείσδυση, ιδιαίτερα σε κροατικά χωριά των οποίων η σύνθεση αντανάκλούσε τις πολιτικές του γιουγκοσλαβικού καθεστώτος.

Το τελευταίο κείμενο, της Maria Bucur («*Remapping the Historiography of Modernization and State-Building in Southeastern Europe through Hygiene, Health and Eugenics*»), σ. 429-445), το οποίο έχει και τη μορφή ξεχωριστής ενότητας, αποσκοπεί στη σκιαγράφηση των πεδίων έρευνας που διανοίγονται από τις θεματικές στις οποίες εστιάζει ο συλλογικός τόμος. Ορθά επισημαίνει ότι το εν λόγω βιβλίο αναγκάζει τον αναγνώστη να σκεφτεί συγκριτικά, αναθεωρώντας παρωχημένες παραδοχές σχετικά με τη δη-

μόσια υγεία, την υγιεινή και την ευγονική σε μια συχνά παρεξηγημένη περιοχή της Ευρώπης. Όπως υποστηρίζει, αναδεικνύεται η σημασία των περιφερειακών πολιτικών δομών, των επιμέρους παραδόσεων και των οικονομικών συνθηκών και μας επιτρέπεται να κατανοήσουμε πληρέστερα τους διαύλους, μέσω των οποίων μεταγίστηκαν οι ιδέες περί υγιεινής και ευγονικής στην ευρωπαϊκή περιφέρεια και σε ορισμένες περιπτώσεις μεταφράστηκαν σε ολοκληρωμένες πολιτικές υγείας.

Είναι ενδεικτικό ότι, έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η νοτιοανατολική Ευρώπη συχνά θεωρείται ως μια ενδιάμεση περιοχή, ανάμεσα στον πολιτισμένο κόσμο και την Ανατολή. Θεωρείται, επίσης, ότι κυριαρχείται από σχετικά ανθυγιεινές συνθήκες ζωής. Αντιμετωπίζεται, επομένως, ως ένας τόπος ετερότητας, ένας ατελής αυτός της Ευρώπης, στοιχείο του οποίου είναι οι υγειονομικοί κίνδυνοι. Έτσι, οι εμπνευστές των βιοπολιτικών παρεμβάσεων στις χώρες αυτές που είχαν λιγότερο αναπτυγμένο κράτος πρόνοιας, συνέδεαν την εφαρμογή τους με τον κοινωνικό εκσυγχρονισμό, στον οποίο συμπεριλάμβαναν διάφορες όψεις της κοινωνικής καθαρότητας (βιολογικής, εθνικής, κοινωνικής κ.λπ.) και της εθνικής ολοκλήρωσης (έλεγχος και περιορισμός των μειονοτήτων). Οι βιοπολιτικές παρεμβάσεις σε αυτόν τον γεωγραφικό χώρο υιοθετούν το γενικότερο πνεύμα της εποχής, τις κεντρικές ευγονικές αξίες· ωστόσο, οι επιμέρους «εφαρμογές» αποκτούν μια διακριτή εθνική χροιά και επηρεάζονται καθοριστικά από την κουλτούρα, τις ενδογενείς αντιθέσεις και το κοινωνικό πλαίσιο κάθε χώρας. Αυτές ακριβώς τις διασυνδέσεις επιχειρεί να φωτίσει ο εν λόγω συλλογικός τόμος και για το λόγο αυτό αποτελεί μια πολύτιμη συνεισφορά στην κοινωνική ιστορία της δημόσιας υγείας.

Τελειώνοντας ως μου επιτραπεί ένα ακόμα σχόλιο. Ο εν λόγω συλλογικός τόμος αποτελεί, πέρα από την υψηλή ποιότητά του ίδιου του περιεχομένου του, ένα εξέ-

χον παράδειγμα μιας κοινωνικής επιστήμης ανοικτής σε διαφορετικές ερευνητικές παραδόσεις. Είναι το αποτέλεσμα ενός διευρωπαϊκού εγχειρήματος βασισμένου σε έναν τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής έρευνας, στον οποίο υποτίθεται ότι τα ελληνικά πανεπιστήμια υστερούν· επ' αυτού

πρόσφατα νομοθετήματα επιχειρούν παρεμβάσεις, ενσωματώνοντας, ωστόσο, βασικές αρχές του νεο-φιλελεύθερου κοσμοειδώλου, οι οποίες κατ' ουσίαν κινούνται προς αντίθετες κατευθύνσεις.

MANOAHΣ TZANAKHΣ

Lex Heerma van Voss, Els Hiemstra-Kuperus, Elise van Nederveen Meerkerk (επιμ.), *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers, 1650-2000*, Farnham, Ashgate 2010, xxiii+836 σ.

Ο ογκώδης αυτός τόμος, προϊόν ενός συλλογικού ερευνητικού προγράμματος του Διεθνούς Ινστιτούτου Κοινωνικής Ιστορίας του Άμστερνταμ, συνιστά μια συστηματική παγκόσμια συγκριτική ιστορία των εργατών και εργατριών της κλωστοϋφαντουργίας στη διάρκεια 350 ετών. Μετά από την Εισαγωγή, στην οποία οι επιμελητές του τόμου αναπτύσσουν τη μεθοδολογία με την οποία συγκροτήθηκε το πρόγραμμα, ο τόμος αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτος μέρος αναφέρεται στις εθνικές ιστορίες των εργατών κλωστοϋφαντουργίας και συμπεριλαμβάνονται σ' αυτό 20 μελέτες (για την Αργεντινή, τη Μοναρχία των Αψβούργων και τα διάδοχα κράτη Αυστρία και Τσεχοσλοβακία, τη Βραζιλία, την Κίνα, τη Δανία, την Αίγυπτο, τη Γερμανία, τη Μεγάλη Βρετανία, την Ινδία, την Ιταλία, την Ιαπωνία, το Μεξικό, την Ολλανδία, την Πολωνία, τη Ρωσία και τη Σοβιετική Ένωση, την Ισπανία, την Τουρκία, την Ουρουγουάη, τις ΗΠΑ, την Οθωμανική Αυτοκρατορία). Το δεύτερο μέρος, με θεματικά δοκίμια, αναφέρεται στις διεθνείς συγκρίσεις και αποτελείται από 10 συγκριτικές εισηγήσεις που συνθέτουν τα δεδομένα των εθνικών μελετών, όσον αφορά το διεθνές εμπόριο, τις συνθήκες εργασίας, την πρωτοεμβιομηχάνιση και την εκβιομηχάνιση, τη διαχείριση της εργασίας, τους χωρικούς καταμερισμούς εργασίας και την περιφερειακή ανάπτυξη, την εθνότητα και τη μετανάστευση, το φύλο, τις ταυτότητες, τις συντηχίες και

τα εργατικά σωματεία, την παγκοσμιοποίηση. Στον τόμο έχουν συμβάλει 37 επιστήμονες, νέοι ερευνητές αλλά και ώριμοι ειδικοί επιστήμονες, οι οποίοι προέρχονται κυρίως από την επιστήμη της ιστορίας, αλλά και από τα οικονομικά, τις πολιτικές επιστήμες και την κοινωνιολογία.

Τα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα έχουν παίξει κεντρικό ρόλο στις ανθρώπινες δραστηριότητες, καθώς αφορούν μια βασική ανθρώπινη ανάγκη. Εκτός από την παραγωγή των υφαντουργικών προϊόντων για αυτοκατανάλωση, η παραγωγή τους για εμπορευματική χρήση υπήρξε διαδεδομένη ήδη πολύ πριν τον 19ο αιώνα. Στην προβιομηχανική περίοδο, η εμπορευματική παραγωγή πραγματοποιούνταν από ένα τμήμα των αγροτικών πληθυσμών στην ύπαιθρο ή από τεχνίτες σε εργαστήρια στις πόλεις. Σε ορισμένες περιοχές οι επιχειρηματίες των πόλεων αναζήτησαν συχνά χαμηλότερο κόστος παραγωγής στρεφόμενοι στους κλώστες και υφαντές της υπαίθρου για την παραγωγή ενός τμήματος των κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων. Η κλωστοϋφαντουργία ως κλάδος βρέθηκε στο επίκεντρο μεγάλων ιστοριογραφικών συζητήσεων σχετικά με τη βιομηχανική επανάσταση, την πρωτοεμβιομηχάνιση, την ιστορία της τεχνολογίας και των επιχειρήσεων, την ιστορία της εργασίας και την ιστορία της κατανάλωσης.

Ο τόμος επιχειρεί μια συγκριτική προσέγγιση μεγάλης κλίμακας αξιοποιώντας την προβληματική της συγκριτικής